

Мілошова Д.

ЦЕНЗУРА ТА ЦЕНЗУРУВАННЯ В ЄВРОПІ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

В статті представлено аналіз історичного розвитку цензури як політичного інструменту в країнах Європи та визначення його соціально-культурного та політичного значення. Простежено особливості історичного розвитку цензури в країнах Європи. Проаналізовано опозиційні уявлення щодо цензури як форми обмеження та щодо цензури, як інструменту забезпечення соціально-культурної стабільності. Автор аналізує також поняття «цензурування» та «самоцензурування», аналізує форми цензури.

Ключові поняття: цензура, цензурування, самоцензура, політичний інструмент, пропаганда, обмеження свободи, забезпечення стабільності.

Українській дослідник Юрій Шеляженко в статті «Світ мовчунів, або Корупція починається з цензури» 2016 року написав: «Корупція і цензура починаються із нашої недовіри та нетерпимості. Тому, щоб побороти корупцію, ми маємо більше слухати себе, ніж авторитетів, і більше довіряти один одному та терпіти інакших. Корупція буде переможена не розстрілами хабарників, а зняттям цензури з голосу совісті. Еліта хоче купити все, але ніколи не купить чесне слово. Чесне слово дорожче за гроші, сильніше, ніж цензура і корупція. І тому я вірю, що світ мовчунів колись наважиться сказати правду – кожен свою! – так гучно таз такою довірою один до одного, що всі елітні монополії полетять шкереберть і люди нарешті житимуть вільно, без цензури та корупції, а головне – по совісті, а не по піраміді Маслоу» [9]. Журналіст висловився за зняття цензури в Україні, за знищення практики «темників», за знищення «політичних обмежень» на свободу висловлювань. Його стаття викликала значний резонанс – такий самий, який викликає діяльність французького

щотижневика «Charlie Hebdo». Отже, проблема цензури та цензурування в Україні, як і в інших країнах Європи, має неабияку актуальність.

Проблеми розвитку «цензурування» та впровадження «цензури» є предметом аналізу таких дослідників як Н. Вовк [1], Т. Горяєва [2], Л. Лебедев [4], І. Левченко [5], Я. Мельничук [6], Ю. Пічугіна [7], О. Сохар [8], Ю. Шеляженко [10] та ін. Вони аналізують доцільність цензурування та його сучасні форми. Ми також вирішили визначитися щодо цензури як до «політичного інструменту», розглядаючи історію його виникнення та сучасного впровадження. Отже, **метою даної статті** став аналіз історичного розвитку цензури як політичного інструменту в країнах Європи та визначення його соціально-культурного та політичного значення.

Відомо, що термін «цензура» (від лат. «censura» - «суворе судження, суворий розбір, вимоглива критика») означає систему державного нагляду за змістом і розповсюдженням інформації, друкованої продукції, музичних і сценічних творів, творів образотворчого мистецтва, кіно і фото творів, передач радіо і телебачення, веб -сайтів і порталів, в деяких випадках також приватного листування, з метою обмеження або недопущення поширення ідей і відомостей, визнаних владою небажаними [9]. Цензурою називають також органи світської чи духовної влади, що здійснюють такий контроль. Цензура є функцією будь-якої держави, що реалізує систему заборон і обмежень, а також механізм пропаганди [4]. На противагу цьому, в громадянському суспільстві виступають за необмежену дію громадського і правового забезпечення свободи слова.

Окрім, цензури, в культурно розвинених соціально-політичних системах дослідники відстежують розвиток феномену «самоцензури», як свідомого самообмеження особи чи автора в оприлюдненні інформації на основі якихось власних міркувань (наприклад морально-етичних обмежень або внутрішнього конформізму), або з страху бути покараним за порушення цензурних правил.

Самоцензура з міркувань конформізму або страху є одним з характерних проявів деформації громадянського суспільства [5].

Дослідники відзначають істотну різницю між цензурою в демократичних і тоталітарних державах. У демократичній правовій державі цензура спрямована, перш за все, на збереження соціально-культурної злагоди та розвиток «самоцензурування» в суспільстві. Така цензура не стримує розвиток політичного ладу. І навпаки, у тоталітарній державі цензура є інструментом збереження політичного ладу його «консервації». Вона спрямована на обмеження свободи слова опозиції під приводом «забезпечення внутрішньої та зовнішньої безпеки країни», адже у тоталітарній державі – головний ворог – це «інакомислення».

Витоки цензура бере з часів античності, коли група людей, яка контролювала владу і майно, стала нав'язувати свою волю іншим. Однак, античність, що дарувала світові «демократичний взірєць» розвитку більш демонструє повагу до свободи слова ніж до цензурування. Так, в стародавній Греції критика і політична сатира були звичною справою: Аристофан виставляв на посміховисько найвидніших громадських діячів, наприклад стратега Клеона, «перед яким нещасний народ пускає зі страху вітри». Дістається від Аристофана і Сократу, який в «Хмарах» зображений комічним персонажем, якого оточують «негідники блідопикі, шахраї, нечисть босонога». Не було в Афінах і всеохоплюючої моральної цензури: комедії того ж Аристофана рясніють різноманітними грубими словами» [3].

Проте, випадки цензури траплялися. Так, дослідниця К. Куле вказує, що «відомі три випадки цензури – по відношенню до Анаксагору, Протагору і Сократу» [3]. Перший був звинувачений Клеоном в лукавстві за те, що називав сонце розпеченою брилою. Справа, однак, схоже скоріше на політичну помсту, ніж на справжню цензуру: Анаксагор був близький до Перикла, ворога Клеона. Що ж стосується Протагора, його засудили за

одну з праць, початок якої наводить Діоген Лаерцій: «Про богів я не можу знати, чи є вони, чи немає їх, тому що занадто багато перешкоджає такому знанню, - і питання темне і людське життя коротке». За такий початок афіняни вигнали його з міста, а книги його спалили на площі, через глашатая відібравши їх у всіх, хто мав». Ще більш серйозним є випадок Сократа. Хоча він нічого не написав, процес над ним і винесений в 399 р до н.е. вирок рівнозначні цензурі того, що представляло собою його навчання протягом більш ніж двадцяти років. І засудили його ні при олігархічному правлінні, але, навпаки, коли демократія була відновлена. І це викликає роздуми щодо «демократії» та її «взірцевості». Отже, всі описані цензурні випадки відносяться до «образи почуттів віруючих» і цензури як «політичного інституту» ще не було, хоча як феномен-інструмент час від часу запроваджувався. На це вказує і те, що переслідувань за розповсюдження недостовірної інформації на той час не існувало, а важливим напрямом збирання інформації були чутки. У Давній Греції навіть існувала богиня – покровительниця інформації – Чутка або Feme (Fama), в якій було сто вух та сто очей [3].

Саме слово «цензура» виникло в Стародавньому Римі, бо походить від латинської- «census», що означало періодичну оцінку майна для поділу людей на стани. Друге значення було пов'язане з поділом за правом користування привілеями громадянства. Так, на думку Горяєва, цензор стежив за благонадійністю політичної орієнтації громадян.

Період церковної Реформації також відрізнявся нетерпимістю до інакомислення. Європейське суспільство того часу було заражене ксенофобією, а влада підтримувала церковну цензуру адміністративними, судовими і силовими заходами. Але, вже тоді були критики цензури, наприклад, П'єр Абеляр, Еразм Роттердамський і Мішель Монтень і її прихильники – Мартін Лютер і Томмазо Кампанелла.

В епоху Просвітництва філософи і політики проголошували ідеї свободи

слова, друку і зборів. Британський філософ Томас Гоббс вважав, що якщо церковна заборона не підтверджена державним законом - він не більше ніж порада. Поет Джон Мільтон, виступаючи в англійському парламенті 16 червня 1643 р. вперше розглянув особливості цензури як суспільного інституту. Його трактат «Ареопагітика» наблизив скасування цензури в Англії, що сталося в 1695 році.

Більшість мислителів Нового часу (наприклад, Б. Констан, Д. С. Мілль, А. де Токвіль) вважали, що через зміни історичних умов громадська думка почала виконувати цензурні функції. До середини XIX ст. попередня цензура була скасована в більшості країн Європи.

У XX ст. було створено Міжурядову раду Міжнародної програми розвитку комунікації ЮНЕСКО, а міжнародним законодавством (ст.10 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.; ст. 18-19 Міжнародного пакта про громадянські та політичні права 1966 р.) було передбачено попередню цензуру лише у виняткових обставинах, таких, як загроза національним інтересам держави [2; 7]. Однак, деякі країни, які ратифікували міжнародні договори, що стосуються свободи слова, продовжують контролювати усне та писемне слово, ведуть боротьбу з «громадськими», тобто «недержавними» засобами масової інформації, запроваджують «темники» як «державний інструктаж» щодо висвітлення певних подій. Так, навіть в XXI ст. відбувається обмеження прав на вільне висловлювання особистісної думки, порушуючи свої закони щодо підтримки опозиції.

У 1988 р. британський письменник індійського походження Салман Рушді видав книгу «Сатанинські вірші». Ісламські організації визнали її богохульною і блюзнірською. У 1989 р. духовний лідер Ірану аятолла Хомейні засудив письменника до смерті і закликав мусульман світу виконати цю фетву. На 2015 р. смертний вирок за літературний твір щодо Рушді не скасовано і письменник живе під охороною спецслужб.

Однак, навіть у найбільш ліберальних європейських країнах існують ті чи інші цензурні обмеження, пов'язані з обмеженням демонстрації насильства і тим більше закликів до нього, віковими обмеженнями для інформації сексуального характеру та ін. Так, згідно з Європейською Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. допускається обмежувати свободу преси з міркувань національної безпеки або для встановлення громадського порядку.

Так, у Великобританії лише 13 грудня 2013 р. влада зняла 165-річну заборону на публікації у пресі закликів до скасування монархії. Раніше публічні висловлювання на користь повалення корони прирівнювалися до державної зради, а порушнику загрожувало довічне тюремне ув'язнення. Стаття, яка передбачає покарання за подібний злочин, була включена в законодавство Королівства ще в 1848 р., однак не застосовувалася з 1879 р. У 2010 р. газета «Гардіан» оскаржувала цю статтю в суді на підставі порушення Європейської конвенції про права людини. Скасуванню статті сприяло те, що воно не змогло отримати гарантії не переслідуватися за законом в разі референдуму про майбутнє монархії. Між тим, у країні зберігається моральна цензура: за Законом про непристойні публікації (Obscene Publications Act, 1959) поширення непристойних публікацій карається штрафом або тюремним ув'язненням до трьох років, а за Законом про сексуальні злочини (Sexual Offences Act, 2003) заборонені дитяча порнографія і зоофілія. Важливу роль в обмеженні свободи слова грає закон про наклеп. Людина, яка вважає себе ображеною публікацією може подати на видання в суд і вимагати грошової компенсації. Також згідно із законом заборонено розголошувати державну таємницю.

Що ж до цензури у телекомунікаційній сфері, то у 2001 р. у Великобританії був утворений державний медіарегулятор Ofcom (Управління з комунікацій) - орган, який регулює діяльність телекомунікаційних компаній, що здійснюють свою діяльність в цій

країні. Цей орган займається наглядом за дотриманням Мовного кодексу, приймає скарги від телеглядачів, виносить попередження в разі порушення норм кодексу і законодавства, може застосувати до правопорушників санкції, також відкликати ліцензію.

Продукцію кіноіндустрії у Великобританії розподіляє Британська комісія з класифікації фільмів (BBFC) за допустимим віком перегляду. Фільми з максимальною категорією R-18 продаються лише особам старше 18 років і транслюються лише в кінотеатрах, що мають спеціальний дозвіл. Весь трафік британських провайдерів проходить через спеціальну систему фільтрації контенту. При цьому користувачам видається повідомлення «URL не знайдено».

Відомим є факт заборони виступів ірландських націоналістів на британському телебаченні і радіо, відомий як «Обмеження в телерадіомовленні Великобританії 1988-1994 років» (англ. 1988-1994 British broadcasting voice restrictions). Йдеться про заборону не лише трансляції виступів ірландської націоналістичної партії Шинн Фейн, але й Лоялістів Ольстера і ірландських республіканців (IRA), введений 19 жовтня 1988 р. міністром внутрішніх справ Великобританії Дугласом Хёрдом. Заборона поширювалася на 11 організацій і діяла під час сплеску насильства в Північній Ірландії. Але британські телерадіокомпанії обходили заборону, висловлюючи невдоволення нею, оскільки Великобританія, на їхню думку, ставала в один ряд з країнами, де переслідували журналістів. У січні 1994 р. Ірландія скасувала свій закон про заборону телерадіовиступів Шинн Фейн, і під тиском громадськості 16 вересня 1994, в дні перемир'я між IRA і британською владою, британську заборону також було скасовано.

Прикладом дії цензури сьогодні є, наприклад, обмеження щодо надання вільного доступу до версії комп'ютерної гри 2009 року «Call of Duty: Modern Warfare 2» - «Ні слова російською» (англ. No Russian), що отримала скандальну

популярність. В грі російські терористи (ультранационалісти) розправляються в московському аеропорту з мирними громадянами, співробітниками поліції і ФСБ. Передумовою скандалу стало те, що гра нагадує події 30 травня 1972 р., які відомі під назвою «Бійня в аеропорту Лод», коли бойовики Червоної Армії Японії влаштували теракт в ізраїльському аеропорту міста Лод. Гра призвела до обговорення в Палаті громад та викликала критику релігійних лідерів на каналі BBC One, в обговоренні того як насильство, показане в іграх, впливає на суспільство. Внаслідок цього BBFC присвоїв грі рейтинг «для осіб від 18 років».

Цензуру у Німеччині ілюструє параграф 86а Кримінального кодексу країни (нім. § 86a (Strafgesetzbuch)) щодо заборони використання символіки неконституційних організацій» (нім. Verwenden von Kennzeichen verfassungswidriger Organisationen). Кримінальний Кодекс є основним актом, що забороняє використання нацистської символіки, як то: прапорів і гербів Третього рейху, його символіки, уніформи, слоганів і форм вітання. У 2005 р. було поставлено питання про те, чи вважати перекреслені свастику символом антинацизму або ж визнати її такою, що порушує закон. В 2005 р. поліція конфіскувала продукцію магазинів серії «Nix Gut Records», серед яких були товари з символікою перекресленою свастики і свастики, роздрібленої після удару кулаком. У 2006 р. поліція навіть почала переслідувати антифашистів, що із захопленням зустріли праворадикальні партії. Однак 17 березня 2006 проти подібних заходів виступила депутат Бундестагу Клаудіа Рот, яка заявила, що антифашисти допомагають підтримувати конституційний порядок в країні. 15 березня 2007 Федеральний Суд Німеччини виніс рішення, за з яким антифашистську символіку остаточно викреслили зі списку підозрілої або незаконної.

За рішенням Федерального Конституційного Суду у Німеччині заборонені партії:

Соціалістична рейхспартія (1952), Комуністична партія Німеччини (1956), Націонал-соціалістичний рух Німеччини / Партія робочих (1982), Фронт активістів націонал-соціалізму / Національні активісти (1983), Німецька альтернатива (1992), Націоналістичний фронт (1992), Вікінг-югенд (1994), Вільна німецька робітничка партія (1995), Blood and Honour: відділення в Німеччині (2000). Незважаючи на ретельно проведену політику денацифікації, порушення цього закону в Німеччині трапляються часто. Так, в німецькій армії щорічно, незважаючи на заборону, зустрічаються випадки використання нацистського привітання. На футбольних матчах чемпіонату Німеччини фанати вигукують нацистські гасла або вивішують банери з символікою неонацизму, хоча клуби-покровителі намагаються боротися з подібними явищами. А відтак, цензура неонацизму є малоефективною.

Ще одним напрямом цензурування у країні є моральні питання та діяльність в електронних мережах. З ініціативи міністра у справах сім'ї, пенсіонерів, жінок та молоді Урсули фон дер Лейен формою боротьби і цензурування каналів з дитячою порнографією в електронній мережі збиралися введенням сторінок-заглушок. Щодо цих заходів було досягнуто домовленість з найбільшими провайдерями Німеччини, яким належить 95 відсотків ринку. Бундестаг прийняв закон «Про бар'єри в Інтернеті» з результатом 389 голосів «за», 128 «проти», 18 тих, що утрималися і 77 «не прийняли участь» [8]. Це рішення викликало критику. Мовляв закон відкриває двері цензури в Інтернеті. Обмеження свободи слова в німецькому сегменті Інтернету призвело до протидії з боку громадськості. Зокрема, в Німеччині були розроблені анонімні мережі JAP і I2P. Крім того, в цій країні розташовується чимала частка серверів Тог. Але і до них почали застосовуватися санкції. Так на вимогу Федерального відомства кримінальної поліції розробники JAP були змушені внести в свій продукт бекдор для спецслужб на випадок виникнення загрози для національної безпеки країни.

Щодо цензурування у Франції, де інститут цензури завжди був досить розвинутим, проблеми цензури та спротиву їй отримали світову відомість завдяки діяльності видання Charlie Hebdo. Карикатурні скандали видання провокують світові резонансні події. У 2006 р. видання Charlie Hebdo було залучене до суду за публікацію карикатур на пророка Мухаммеда. Французька ісламська рада визнала їх образливими. Але, карикатури опублікувала не лише ця редакція, першої їх надрукувала датська газета «Jyllands-Posten», після чого вони з'явилися в ряді інших європейських видань. Реакція мусульман отримала назву «Карикатурний скандал». Головний редактор Charlie Hebdo Стефан Шарбоньє заявив: «Шкода, що таку реакцію викликають лише матеріали, що стосуються ісламу. Ми лише хотіли підкреслити поточні тенденції, а не уявити Мухаммеда якимось екстремістом». Безжальною розплатою став теракт о те, що у 2011 р.

У 2011 році на редакцію тижневика було скоєно замах. Але, на обкладинці був знов зображений пророк, що говорить: «Сто ударів батоном, якщо вам не смішно». Далі сайт редакції був атакований хакерами, але і це не зупинило видавців. У 2012 р. до друку вийшов випуск з карикатурою на мусульман: на обкладинці ортодоксальний іудей віз імама на інвалідному візку, імам при цьому говорив «Нічого смішного», а поруч красувався напис «Недоторканні-2» (карикатура пародіювала відомий фільм) До того ж всередині видання була карикатура з оголеним пророком Мохаммедом. Сайт редакції знов піддався хакерській атаці. Дві мусульманські організації - Алжирський демократичний союз за мир і прогрес (RDAP) і Організація арабського союзу - звернулися до суду проти Charlie Hebdo. Видання звинуватили в розпалюванні расової ненависті. На одному з ісламістських сайтів було розміщено заклик зловити редактора і обезголовити його. Реакція мусульман була настільки бурхливою, що Франція закрила частину посольств в мусульманських країнах. 7 січня о Charlie Hebdo була опублікована стаття про роман Мішеля

Уельбека «Покірність». У ньому письменник розмірковує про можливу ісламізацію Європи і перемоги в 2022 р. на виборах у Франції кандидата-мусульманина. 7 січня 2015 р., через кілька годин після появи в «Твіттері» видання карикатури на одного з лідерів угруповання ІГІЛ Абу Бакра аль-Багдаді, в ході збройного нападу на офіс редакції в Парижі було вбито 12 осіб. Згодом Charlie Hebdo відмовилися від карикатур на пророка Мухаммедаакіх. Подія викликала світовий резонанс, хвилю протестів проти цензурування, акції на підтримку свободи слова і, одночасно, змішану реакцію з боку тих, хто ніколи не вітав провокативні дії видання.

Підсумовуючи зазначимо, що, на наш погляд, цензура необхідна державі до тих пір, поки рівень культури громадян залишається повільним і поняття про «самоцензурування» незрозумілим. Але цензура є найстрашеннішою формою повільного тоталітаризму чи авторитаризму, вона використовується як «політичний інструмент» тиску і знищення свободи людини.

Список використаної літератури:

1. Вовк Н. Свобода слова у мережі Інтернет як основна ознака інформаційного суспільства/ Наталія Вовк– Режим доступу: [http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/14520/1/34_80-81_maket-ena-ntb\(099\).pdf](http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/14520/1/34_80-81_maket-ena-ntb(099).pdf)
2. Горяєва Т. М. Політична цензура в СРСР. 1917-1991. - М.: РОССПЕН, 2009. - 407 с.
3. Куле К. СМІ в Древней Греции: сочинения, речи, разыскания, путешествия... / Пер. с франц. С.В. Кулланды. — М.: Новое литературное обозрение, 2004. — 256 с., http://www.sno.pro1.ru/lib/kule_smi_v_grezi/index.htm
4. Лебедев А. П. Історія заборонених книг на Заході до початку XVII ст./ Лебедев А. П. Історія заборонених книг на Заході. Італійське духовенство в одну з середньовічних епох: Дослідження з історії Церкви Середніх віків і Нового часу. - СПб.: Вид-во Олега Абишко, 2005, с. 5-43.
5. Левченко І. Е. Проблема цензури в історії зарубіжної суспільно-політичної думки // Соціально-політичний журнал. - М., 1996. - Вип. 6. - С. 179-192.
6. Мельничук Я. В. Народження Римської цензури: Дослідження античної традиції в галузі цивільного управління Стародавнього Риму. - М.: РДГУ, 2010. - 381 с.
7. Пічугіна Ю. Правове регулювання цензури у сфері розповсюдження інформації в Україні; [Електронний ресурс]/ Юлія Пічугіна – Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/700>
8. Сохар О. Коротка історія цензури. / О Сохар // Часопис «І. – № 32. - 2004 - Львів.
9. Цензура // Енциклопедичний словник Брокгауза і Ефрона: в 86 т. (82 т. І 4 доп.). - СПб., 1890-1907.
10. Шеляженко Ю. Світ мовчунів, або Корупція починається з цензури; [Електронний ресурс]/ Юрій Шеляженко – // Кореспондент від 3.06.2016 – Режим доступу: <http://blogs.korrespondent.net/blog/politics/3692285/>

Summary

Miloshova Diana. Student department of Sociology Institute of Social Sciences ONU.

Censorship and censorship in Europe: history and modernity

The article analyzes the historical development censorship as a political tool in Europe and to determine its socio-cultural and political importance. It traces the historical development of censorship in Europe. Analyzed idea of the opposition as a form of censorship and restrictions on censorship as a tool for social and cultural stability. The author also analyzes the concept of "censorship" and "samotsenzuruvannya" analyzes forms of censorship.

Key words: censorship, censor, censorship, political tool, propaganda, restriction of freedom, stability.

*Рекомендовано до друку
к. політ. н., доцентом Ю.В. Узун*

Стаття надійшла в редакцію 2.01.2017